

I.

Téma: Bilingvní a multilingvní jedinci v integraci do běžné školy

Problém: Průběh integrace bilingvních a multilingvních jedinců do běžných škol

Otázka: Jak probíhá integrace bilingvních a multilingvních jedinců do běžných škol?

Úvod:

Stejně jako se mění životní styl, pomyslně se mění i vzdálenosti mezi lidmi. S rozvojem vědy a techniky se lidstvo dostalo do situace, kdy je možné, aby byl člověk v kontaktu s jiným člověkem, který je na druhé straně zeměkoule. Je otevřena většina hranic států, skoro každý může volně cestovat a navštěvovat více či méně vzdálené kontinenty a prohlídka jakékoli cizí země již není doménou vybraných jedinců, ale je dostupná v podstatě každému. Vzhledem k tomuto jevu se dá uvažovat o nárůstu párů, potažmo rodin, které nejsou ze stejné oblasti, jsou tedy každý z jiné země. To v častých případech vede k faktu, že narůstá počet bilingvních a multilingvních nebo dokonce bikulturních jedinců, což znamená, že přibývá dětí, které mají aspoň dva mateřské jazyky. S touto situací souvisí nejen poměrně specifická výchova a přístupy v ní, ale otevírá se další škála požadavků a nároků i na okolí těchto jedinců. Dokonce i samotní rodiče si často neuvědomují všechny důsledky a požadavky, které tato situace přirozeně přináší.

S rozšířením elementu bilingvních a multilingvních dětí přibývá jedinců, kteří jsou integrováni do českého školství. Někteří z nich musí denně čelit celému spektru překážek, potýkat se s nimi a nacházet stále nová východiska, jiní se stanou přirozenou součástí kolektivu a jejich začlenění nečiní nikomu potíže. Pojmout a popsat aspoň nějakou část těchto postřehů bude obsahem tohoto výzkumu.

Hlavní přínos tohoto výzkumu a jeho zajímavost tkví v tom, že narůstá potřeba se tímto tématem zabývat a zvýšit povědomí o těchto jedincích. To vše nejen vzhledem k rodičům těchto dětí, ale také vzhledem k samotným školám, pedagogům a vychovatelům. Tento jev je stále poměrně mladý a může přinést do vyučovacího procesu mnohé překážky. Pokládám tedy za důležité a zajímavé zjistit, jak jsou tyto jedinci zařazeni, jak začlenění vnímají oni sami, jak tuhle výzvu zvládají v jejich očích učitelé a co je například stále velkým mínusem a naopak velkým přínosem této situace. K získání potřebných informací budou prováděny rozhovory s integrovanými žáky nebo jejich rodiči či zákonnými zástupci, bude tedy použit kvalitativní výzkum, který se jeví jako ideální možnost.

Cíl:

Cílem a hlavní ambicí tohoto výzkumu bude zmapovat situaci těchto jedinců, vytyčit hlavní potřeby, potíže a nástrahy školní integrace. V neposlední řadě se výzkum bude snažit zachytit výhody, které situace bilingvních a multilingvních jedinců nabízí. S ohledem na odpovědi respondentů bude pravděpodobně možné zjistit, jaké postoje mají k této problematice samotní učitelé a jak je školství připraveno reagovat na tyto požadavky.

II.

Hlavní výzkumná otázka:

- Jak probíhá integrace bilingvních a multilingvních jedinců do běžných škol?

Vedlejší výzkumné otázky:

- Jaké jsou hlavní bariéry v integraci bilingvních jedinců?
- Jaké jsou hlavní výhody integrace těchto jedinců?
- S čím mají bilingvní a multilingvní jedinci největší problémy při integraci do běžných škol?
- Jaké mají bilingvní a multilingvní žáci sociální zařazení (kamarádi, vztahy se spolužáky, kdo je hlavním facilitátorem, ...)?

III.

V tomto výzkumu bude použita kvalitativní výzkumná strategie. Vybrala jsem ji z toho důvodu, že výzkum bude bez hypotéz. Jeho ambicí je tyto hypotézy vytvořit. Při výzkumu bych ráda využila možnosti polostukturovaného rozhovoru, díky kterému budou zodpovězeny hlavní i vedlejší výzkumné otázky. Při osobním kontaktu s respondenty se potom díky jejich vlastní invenci mohou dozvědět více z oblastí, které budou hlavně z jejich pohledu nějak zajímavé nebo problémové. Tyto osoby budou tedy centrem pozornosti tohoto výzkumu. Klíčové bude zachytit, jak oni sami tyto situace chápou a hodnotí. Tím, že není téma přesně ohraničeno, dostanou respondenti šanci se jej ujmout po svém. Považuji to za lepší řešení, než rozdávat masě lidí velký počet dotazníků.

IV.

Vzhledem k tomu, že jsem si zvolila kvalitativní výzkum a nástrojem bude rozhovor, bude nutné se s respondenty osobně setkat. Vidím v tom sice poměrně velké časové vytížení, na druhou stranu, právě při osobním setkání se v rámci rozhovoru osvětlí všechny aspekty a výzkum dostane správné obrysy. Rozhovory budu během jejich konání na místě zapisovat nebo nahrávat a případně se doptám - vše zapíši přesně tak, jak respondent odpoví. Pokud bude respondent chtít, nechám jej se například více zaměřit na nějakou vybranou oblast. Celkové výsledky potom porovnáám a budu se snažit z nich vyzískat výchozí postoje a popis situace. Kontaktovat respondenty nebude jednoduché, jako jediné efektivní řešení vidím oslovení přátel a známých, dále různých jazykově zaměřených škol, běžných škol a různých škol v okolí mého bydliště. Na internetu je také množství stránek a fór o bilingvních jedincích, takže i to může posloužit. Jeví se mi, že ideální počet by byl patnáct rodin, současně však počítám s tím, že bude nutné jich kontaktovat daleko více, bude to minimálně 25 rodin. Konkrétní výběr respondentů už nebude tak složitý. Filtrace vzorků bude stanovena tak, že jedinci musí být přirozeně bilingvní, tedy, každý z rodičů má odlišný mateřský jazyk. Ve výzkumu budu vycházet z hlavního výzkumného cíle, tedy z toho, že chci zjistit, jak probíhá integrace a také vedlejších otázek, které se zabývají například různými bariérami, výhodami a nevýhodami a podobně. Primárním záměrem je zajímavé situace bilingvních a multilingvních jedinců spíše popsat, než hledat svízele a problémy. Bude mě tedy zajímat, do jakých situací se jedinci dostávají a jak reagují na různé situace. V neposlední

radě se ale zaměřím i na oblast, bez které by nebylo výzkumné šetření kompletní, tedy na problémy a potíže, se kterými se tito jedinci setkávají.

V.

Scénář rozhovoru

- Jaké jazyky u Vás doma používáte?
- Jakým způsobem se u Vás manifestuje bilingvismus?
- Kolik máte dětí?
- Kterou školu a třídu Vaše děti navštěvují?
- Pociťujete v zařazení do škol nějaký rozdíl mezi Vašimi dětmi a ostatními dětmi? Pokud ano, tak v čem?
- Probíhá soužití Vašeho dítěte se třídou bezproblémově? Pokud ne, kde je problém?
- V čem Vaše dítě ve škole nejvíce vyniká?
- V čem má Vaše dítě ve škole největší potíže?
- Jsou některé problémy Vašeho dítěte podle Vás způsobené vícejazyčností?
- Jaký je školský prospěch Vašeho dítěte v jednotlivých předmětech?
- Jak probíhá domluva s učiteli? Jak komunikují s Vaším dítětem?
- ...

VI.

Velmi klasický a praktický problém tohoto výzkumu může souviset se samotným zaznamenáváním dat. Někteří respondenti jsou raději, když si jejich výroky rovnou zaznamenáte, jiní dávají přednost tomu, že si během rozhovoru děláte poznámky a někteří se nechají nahrát a nechají pak na vás, jak s daty naložíte. Časová náročnost je dalším problémem. Každý člověk je dnes nějak vytížen a je těžké se s tolika lidmi v tak krátkém časovém úseku setkat. Dále je možné, že respondenti nebudou chtít mluvit otevřeně a upřímně a data tedy budou zkreslena nebo ovlivněna. Také může dojít ke změně významu, když například bude možnost mluvit jen s jedním rodičem, který nebude mluvit česky a bude nutné jeho výroky překládat.

Etické problémy ve své podstatě korespondují s tématem celé práce. Vícejazyčnost sama o sobě může být velmi kontroverzním tématem, zvláště když se jedná o spojení nositele českého jazyka s jiným, pro nás hůře tolerovatelným nositelem- například Arabem, Indem, Rusem, Romem apod. Bude tedy velmi složité postavit se ke druhému jazyku nejen se stejným respektem, ale také pochopením a samozřejmě je potřeba velmi pečlivě a se vší úctou pokládat otázky a vyhodnocovat odpovědi.

VII.

Níže uvádím přepis rozhovoru s rodičem bilingvního dítěte. Jedná se o rodiče a ne dítě vzhledem k tomu, že chtěl mít rodič přehled o celém výzkumu, chtěl se na něm podílet přímo a bral to sám jako výzvu nad tím se zamyslet. Proto jsem primárně netrvala na přítomnosti dítěte.

Rozhovor I

Tento rodič chce provádět rozhovor výhradně v češtině, i když se omlouvá, že možná místy nebude mluvit přesně gramaticky. Počítala jsem s angličtinou, takže mě příjemně překvapilo to odhodlání to zkusit bez výjimek a ulehčování. Rozhovor provádíme v jeho kanceláři v sídle firmy. Jednu stěnu pracovny má celou pokrytou fotkami své rodiny- většinou z nějakých uměleckých ateliérů, fotky mi předtím ukazoval s tím, že to je jeho milovaná rodina. Je z něj cítit nejen otevřenost, ale také vřelý vztah k rodině. Říká, že se velmi na rozhovor těšil, že je to příjemná změna a je zvědav, jak celý výzkum dopadne.

- **„Předtím, než začneme bych se chtěla zeptat na to, jak to tedy u vás v rodině máte? Čím je vaše rodina bilingvní? A kdo je nositelem kterého jazyka? Jaké jazyky doma používáte?“**
 - „U nás je to velmi jednoduché. Já jsem Ital, narodil jsem se tak a vyrůstal a teď tam mám oba rodiče a vlastně celou širokou rodinu a moje manželka je Češka. Máme společně čtyři děti, nejdřív jsme chtěli jen dvě, ale pak přišly i ty dvě poslední a jsem za to rád, i když je mezi nimi věkový odstup. *(Opět ukazuje na fotky, kde jsou všechny jeho děti)*. Já doma mluvím výhradně italsky a moje žena česky. Rozhodli jsme se to takhle dodržovat, protože je to prý nejlepší, aby se to nemíchalo. Ale přiznávám, že někdy mám chuť mluvit česky- protože češtinu někdy musím používat v práci, abych se pocvičil a děti mě jako říkají, že to není můj jazyk. *(Směje se tomu)* A někdy taky mluvím v práci anglicky, což je například věc, co se stala u nás doma, že jsem se vrátil z práce a koupal děti a najednou volal někdo z práce, tak jsem to vzal a oni mluvili anglicky, tak jsem jim odpovídal a když jsem to položil, tak se na mě naše nejmladší- ona totiž chodí do anglické školky, podívala a říkala, že nechápe, proč nemluví jako vždycky, že doma přece nemluvíme tím jazykem jako ve školce“ *(Upřímně se směje)*
- **„Napadá mě, jak jste se s manželkou seznámil?“**
 - *(Chvilu upřímného smíchu)* „To je moc dobrá příhoda. Ona byla s rodiči na dovolené u moře, no a to si už asi domyslíte, tak jsme se potkali a zamilovali se do sebe. Ona pak za mnou čas od času jezdila, psali jsme si a pak jsme zjistili, že bez sebe nemůžeme být, tak jsme se vzali.“
- **„A proč jste nyní v Čechách?“**
 - „Chtěl jsem to zkusit, docela mě lákalo jít do Čech, navíc musím říct, že se mi to tady docela líbilo. Pak jsem tady taky dostal dobrou práci *(Tento otec nyní pracuje jako manažer velké mezinárodní firmy.)* A tak zatím nebyl důvod se vracet.“
- **„Jakým způsobem se u Vás manifestuje bilingvismus?“**
 - „Měli jsme nejdřív strach, jak to půjde, protože jsme oba chtěli, aby děti uměly aspoň dva jazyky, tedy, naše původní, ale nevěděli jsme, jak to půjde. Když jsme to ale poctivě dodržovali, nějak to přišlo. Taky jsme hodně telefonovali do Itálie babičce a dědečkovi, aby byla ta italština slyšet víc. Taky vlastně do Itálie jezdíme několikrát do roka. Nejen jako na hory *(Opět se směje)*, ale za rodinou. Jsme tak tři týdny tam, děti se pocvičí v jazyce a pak se vrátíme. Jinak to mělo každé dítě jinak, většinou ale na mě mluvily italsky a na maminku česky. A čím byly starší, tím víc to vyžadovaly. Pak jsme měli takové malé dětské počítače *(dlouho přemýšlel nad pojmenováním toho, co to vlastně bylo...zřejmě něco mezi tabletem a počítačem)* a ty jakoby mluvily italsky, takže to bylo fajn. Taky dětem hodně čtu pohádky. Střídáme se každý večer, jeden čtu já italsky, druhé čte manželka česky. Takže to aspoň slyší. I když *(smích)* někdy během té pohádky usnu, tak toho moc neslyší...No a pak taky

italská televize a rádio a hodně dětem pouští prostě tu hudbu- jako i klasiku i trošku moderní, aby se do toho vžily. Češtinu používají děti s babičkou a dědečkem, ve škole a s kamarády a spolužáky.“

- **„Kterou školu a třídu Vaše děti navštěvují?“**
 - „No, je to široké, protože je jich hodně. *(smích)* Ta nejstarší je už na gymnáziu, dělá víceleté, které je zaměřené na jazyky. Ta druhá je tam taky. No ty nejmladší jsou jedna na základní škole a druhá ještě v mateřské škole. Ještě bych chtěl říct, že jsme se s manželkou rozhodli, že to zkusíme a všechny jsme je dali do anglické mateřské školy. Docela se to osvědčilo, takže vlastně umí i dost dobře anglicky. Obecně tedy si myslím, že jsou moje děti moc jazykově nadané a šikovné. Nevím, asi je to tou vícejazyčností.“
- **„Jak probíhá integrace Vašich dětí do běžných škol?“**
 - „Jako to, jak jsou tam zapojené? *(maličko jsme si museli vyjasnit, že pod pojmem integrace myslíme to stejné, sám totiž zřejmě nikdy nad tím moc nepřemýšlel, že by to mohl být nějaký předmět většího zájmu.)* Myslím, že je to hodně v pohodě. Bez problému. Ty dvě nejstarší neměly skoro žádný problémy, jako, musím říct, že jako malé musely cvičit maličko výslovnost, někam chodily, aby je tam naučili některý písmena, ale bylo to myslím jenom C, S, Z *(zřejmě docházely na logopedii)* a myslím, že díky tomu, že ty nejstarší jsou tak starý, tak ty nejmladší nebudou mít vůbec problém. Jsou opravdu moc šikovný. Asi po mně *(Smích, myslím, že je opravdu hrdý na svou rodinu, dost mě to nutí přemýšlet nad tím, kolik českých otců je takto hrdých na své děti)* Takže začaly chodit do školy a neměl jsem pocit, že by něco nebylo v pořádku. *(Otázkou zůstává, jestli to tak vnímal jako otec a maminka někde dlouho děti doučovala nebo jestli to tak opravdu bylo.)* Jako, jak jsou starší, tak mi přijde, že to jde líp a líp *(smích)*. Myslím, že jako ve škole nepropadají“
- **„Vnímáte nějaké bariéry v integraci vašich dětí?“**
 - *(Tady hodně váhá, přemýšlí, tváří se tak, že se snaží kompletně zmapovat situaci všech dětí)*. „Někdy si myslím, že Češi nejsou jako připravení na to, že někdo toho umí víc nebo tak, prostě, že jako, moje děti umějí více jazyků a tak nějak myslím, že jsou ve srovnání s běžnými dětmi jinde. Taky si myslím, že je tam často strach od učitelů, kteří neví, jestli jim budou rozumět a tak, ale vždycky se to nějak překonalo. Přece jen, jako, děti umí česky výborně, jen semtam třeba něco skočilo italsky.“ *(Tváří se tak, že jeho děti nemají potíže)*
- **„Jaké si myslíte, že jsou hlavní výhody integrace vašich dětí?“**
 - „Nevím, jestli je to odpověď, ale je pravda, že hodně spolužáků a kamarádů našich holek se začalo učit italsky, některé jsem učil u nás doma i já. Teď učím přítele té nejstarší. Taky si ty děti kolem uvědomí, že je všechno možné, že chce jen chtít a že svět vlastně není tak velkej. *(smích)* No a děti jsou navíc víc v českém prostředí a pak zase jedou do Itálie a tak se to změní, takže je to pořád jako taková změna.“
- **„Uměl byste říct, s čím mají bilingvní a multiligvní děti největší problémy?“**
 - „No, to je hodně široká otázka. Nevím totiž, jaké problémy mají ostatní děti. *(smích)* Ale myslím, že když jsou s rodiči, tak mají tu jistotu, že jim rozumí v obou jazycích, ale ve škole nemají tu jistotu, že jim budou rozumět. Třeba mě teď napadá, že znám rodinu, která se přistěhovala hodně nedávno, ale jejich syn už musel začít chodit do školy a teď má obrovské potíže, protože moc neumí ani česky a ve škole to zatím v první třídě nějak dává, ale potom třeba v tom kroužku po škole *(školní družina)* kde jsou děti, než jdou jinam nebo než přijedou rodiče je to dítě úplně beznadějně ztraceno. Hlavně taky proto, že

učitelky neumí ani anglicky a on si neumí říct, co potřebuje a ony pořád něco po něm chtějí. To je smutné. Myslím, že je to chudák kluk.“

- **„Jaké mají Vaše děti sociální zařazení (kamarádi, vztahy se spolužáky, kdo je hlavním facilitátorem, ...)?“**
 - „Myslím, že jsou úžasní. Víte, jací jsme my Italové a oni jsou po mě *(smích)* Takže máme pořád doma někoho, stále návštěvy, mají hodně kamarádů a kamarádek a ve škole je to taky tak. Asi si z toho udělaly výhodu a tak jsou pro všechny zajímavé a tak prostě jsou jako magnet. Třeba ta nejmladší je jako magnet. To je taková naše vedoucí. Jako, když je nadšená, tak říkám, že křičí jako aquila *(poznámka, aquila je italsky orel- zajímavé, že Češi říkají jako tygr)* No a ta nejstarší má už přítele, takže jako, sice to krotíme, ale jsou pořád mezi kamarády.“
- **„Pociťujete nějaký rozdíl mezi zařazením Vašich dětí a ostatních dětí? Pokud ano, tak v čem?“**
 - „Jako, myslím, že i České děti mají někdy potíže, ne? Ale myslím, že zatím zapadly všechny děti bez problému, spíš je to těžké pro nás, že už nebudou s námi doma. Takže si myslím, že rozdíl není, všechny děti se to musí naučit, jak to ve škole chodí. „
- **„Probíhá soužití Vašich dětí se třídou bezproblémově? Pokud ne, kde je problém?“**
 - „Jo, myslím, že není problém. Oni hodně dobře umí česky, takže myslím, že když nechtějí, tak nikdo nepozná, že mají další mateřský jazyk.“
- **„V čem Vaše dítě nejvíce vyniká?“**
 - „Každé v něčem. Obecně si opravdu myslím, že v jazycích. Přece jen, už mají češtinu a angličtinu a italštinu a tak není problém v dalším jazyce. Třeba ve škole mají ty nejstarší ještě španělštinu a to je tak podobné, že je to spíš zábava. Někdo říkal, že je to jako vaše čeština a jazyk na Slovensku, to ale moc neumím posoudit. *(smích)* Taky myslím, že dobře počítají, ale neumím to porovnat.“
- **„V čem má Vaše dítě ve škole největší potíže?“**
 - „Hm, o těch potížích opravdu nevím. Někdy si myslím, že mají třeba chuť mluvit italsky, to se tak někdy stane a nikdo jim nerozumí anebo třeba znají nějaký výraz jen italsky a ne česky, potom hodně musí přemýšlet. Ale díky všem věcem v okolí a babičce s dědečkem myslím, že třeba v češtině zatím opravdu není problém.“
- **„Jsou některé problémy Vašeho dítěte podle Vás způsobené vícejazyčností?“**
 - „No, nevím, prostě, někdy se vyjadřují nějakým způsobem, co třeba děláme my Italové a ne vy Češi, ale to je asi normální. Takže myslím, že asi ne.“
- **„Co tím myslíte? V čem jsou třeba Vaše děti jiné?“**
 - „Jako, někdy mi připadá, že jako Češi jste takoví opatrní a maličko se bojíte nebo tak, ale my Italové se pořád smějeme, objímáme a jsme takoví otevření všemu. Takže naše děti jsou někdy podle Čechů hlučné, ale podle mě jen šťastné“
- **„Jaký je školský prospěch Vašeho dítěte v jednotlivých předmětech? Tedy, jestli se může zeptat a chcete o tom mluvit...“**
 - *(Tady jsme zřejmě nenarazili, není problém o tom mluvit)* „Řekl bych, že v jazycích jsou určitě jedničky. Ona vlastně ani ta úroveň třeba té angličtiny na základní škole není nějak velká, takže zvládají bez problému a jinak myslím, že normální, ale spíš lepší.“
- **„Jak probíhá domluva s učiteli? Jak komunikují s Vaším dítětem?“**

- „Měli jsme zatím velké štěstí, že učitelky, které přímo učily naše děti věděly, co a jak, protože jsme jim to všechno vysvětlili. Nechtěli jsme žádné výjimky, jen nám to s manželkou přišlo jako dobré, jim říct jak se věci mají. Kdyby třeba dítě začalo italsky. Někdy si to totiž ani neuvědomují. No a učitelky uměly anglicky a navíc se vždycky ptaly, jestli rozumí, jestli je všechno jasné a tak. Na druhé straně, řekli jsme dětem, ať se kdykoli ptají, když nebudou rozumět, aby nevznikal nějaký problém, a oni to chápou a ptají se, naštěstí se opravdu nebojí ozvat. Taky učitelky často píšou vzkazy pro rodiče do nějakých sešitů nebo deníčků, takže není problém, podívá se na to manželka nebo já a máme jasno.“
- **„Opravdu moc děkuji za rozhovor. Je třeba ještě něco, co byste chtěl dodat?“**
 - „Asi to, aby se lidé nebáli dalších jazyků, je to opravdu výhoda. Držím palce dalším lidem, aby se jim dařilo a jejich děti byly taky tak šikovné. Zvláště otcové, ať se toho nebojí, já jsem to taky zvládnul. *(smích)* A děkuji, bylo to zajímavé a mohl jsem si to všechno promyslet.“

VIII.

Domnívám se, že je třeba v některých případech připravit i přeloženou verzi, například anglickou nebo v druhém jazyce daného jedince, aby v některých případech nedošlo k nepochopení. Také by mohlo dojít k modifikaci samotných otázek, protože je rozdíl, jestli je respondentem rodič nebo rovnou dítě. Nejen ve vnímání reality, ale také v interpretaci informací. To, co může rodič vnímat jako potíž například dítě vůbec jako potíž nemusí brát. Dále mám za to, že kdyby se podařilo uskutečňovat rozhovory s oběma, tedy, rodičem i dítětem, právě tehdy by zřejmě výzkum obsáhl veškerou šíři zkoumané problematiky. Je také dobré počítat s časovým tlakem, proto je užitečné poskytnout kostru rozhovoru s dostatečným předstihem ...

IX.

- TRUDGILL, P. *Sociolinguistics: an introduction to language and society*. London: Penguin Books, 1974, ISBN 0-14-013470-0.
- YULE, G. *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-56851-X
- ŠTEFÁNIK, J. *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazyka: Intenčný bilingvizmus u detí*, Bratislava:UK, 2000, 115 s. ISBN 80-223-1408-0
- MORGENSTERNOVÁ, Monika; ŠULOVÁ, Lenka; SCHOLL, Lucie. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. Vyd. 1. Praha : Wolters Kluwer Česká republika, 2011. 125 s. ISBN 9788073576783
- HARDING-ESCH, Edith; RILEY, Philip. *Bilingvní rodina*. Vyd. 1. Praha : Portál, 2008. 223 s. ISBN 9788073673581
- BYTEŠNÍKOVÁ, I. *Komunikace dětí předškolního věku*. 1. vydání. Praha: Grada, 2012. 236 s. ISBN 978-80-247-3008-0

- PRŮCHA, J. Dětská řeč a komunikace: Poznatky vývojové psycholingvistiky. 1. vydání. Praha: Grada, 2011. 199 s. ISBN 978-80-247-3181-0
- DISMAN, Miroslav. Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele. 4., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011, 372 s. ISBN 9788024619668.
- GAVORA, Peter. Úvod do pedagogického výzkumu. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010, 261 s. ISBN 9788073151850.
- KOCUROVÁ, M. Komunikační kompetence jako téma inkluzivní školy. 1. vydání. Dobrá voda: Aleš Čeněk, 2002. 416 s. ISBN 80-86473-23-6
- NAKONČNÝ, M. Psychologie osobnosti. 1. vydání. Praha: ACADEMIA, 1995. 336 s. ISBN 80-200-0525-0

Celkové hodnocení: Zdařilejší a pečlivěji zpracovaná je spíše druhá část projektu, v té první vidím ještě velký prostor pro prohloubení, úpravy a zaměření. Doporučila bych, pokud se váš výzkum chce zaměřit na školu, zařadit třeba i rozhovory s učiteli. Velmi oceňuji provedení a přepis prvního rozhovoru, věřím, že vás to inspirovalo v další práci.